

بررسی تأثیر قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی نونگاشت متوسطه دوم در ایجاد خلاقیت ادبی دانش‌آموزان شهرستان لردگان

علی بازوند (نویسنده مسوول)^۱

مرضیه معینی امام قیسی^۲

چکیده

کتاب‌های فارسی در نظام آموزشی ایران جایگاه ارزشمندی دارند؛ چراکه مهم‌ترین ابزار در انتقال ادب و فرهنگ ایران‌زمین هستند. در دهه‌های اخیر تغییرات مهمی در برنامه‌های نظام آموزشی و در تهیه و تنظیم کتاب‌ها و مواد آموزشی صورت گرفته است که تفکر و خلاقیت از مفاهیم کلیدی آن است. یکی از انواع خلاقیت، خلاقیت ادبی است که با بهره‌گیری از قیاس‌ها و استعاره‌ها، دانش‌آموزان را به سوی یافتن و آفریدن سوق می‌دهد و از این رو محققان در این پژوهش با هدف بررسی تأثیر قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی بر ایجاد خلاقیت ادبی به مطالعه کتاب‌های فارسی نونگاشت پرداخته‌اند. جامعه آماری این پژوهش را دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه تشکیل داده‌اند که در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ در شهر لردگان مشغول به تحصیل هستند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخته است که روایی آن توسط دبیران و اساتید تأیید شده و دارای میزان پایایی ۰/۹۴۲ است. نتایج تحلیل آماری نشان می‌دهد که بین محتوای قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی با خلاقیت ادبی دانش‌آموزان رابطه‌ای مستقیم وجود دارد و محتوای قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی قابلیت پیش‌بینی ۶۸ درصد از تغییرات خلاقیت ادبی دانش‌آموزان را دارد. در این تحقیق اثبات شده است چنانچه دانش‌آموز فهم درست و دقیقی از مفاهیم و آرایه‌های ادبی به کار رفته در متن داشته باشد به همان میزان در ایجاد شکوفایی استعداد و خلاقیت ادبی او تأثیر مستقیم خواهد داشت.

کلیدواژه‌ها: کتاب‌های فارسی نونگاشت، دوره دوم متوسطه، قلمرو ادبی، خلاقیت ادبی.

^۱ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران bazvanda@yahoo.com

^۲ کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دبیر دبیرستان، شهرستان لردگان

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۱/۲۰ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۱۶

کتاب‌های درسی می‌توانند با ارائه مطالب مناسب، دانش‌آموز را در امر یادگیری درگیر سازند و او را به تفکر و تعقل و حساس شدن نسبت به مسائل عادت دهند و در نهایت یادگیرنده را به استفاده از معلومات و تجربیات قبلی در برخورد با مسائل فعلی و یافتن راه‌حل‌های جدید ترغیب کنند. «کتاب‌های درسی یکی از مهم‌ترین منابع یادگیری در نظام‌های آموزشی هستند و مواد اصلی برنامه درسی مدارس را تشکیل می‌دهند. همچنین مطالعه و بررسی کتاب‌های درسی می‌تواند ارتباط بین برخی از مشکلات یادگیری دانش‌آموزان با برنامه درسی را آشکار نماید و کمک کند که مفاهیم برنامه درسی به شکل مناسبی در کتاب‌های درسی گنجانده شود» (کرمی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۲۴).

یکی از زیرمجموعه‌های تفکر خلاق، خلاقیت ادبی است و باید روش‌هایی به دانش‌آموزان، آموزش داده شود که متضمن پرورش خلاقیت و نوآوری آن‌ها باشد. یکی از این روش‌ها بدیعه‌پردازی و خلاقیت ادبی است. این روش با بهره‌گیری از قیاس‌ها و استعاره‌ها، دانش‌آموزان را به سوی یافتن و آفریدن سوق می‌دهد؛ بنابراین باتوجه به اهمیت کتاب‌های فارسی در دوره دوم متوسطه در زمینه پرورش خلاقیت ادبی دانش‌آموزان، این پژوهش به دنبال بررسی محتوای اصلی کتاب‌های فارسی و اثربخشی آن بر میزان خلاقیت ادبی دانش‌آموزان است که این هدف در دو بخش محقق خواهد شد. در بخش اول، فراوانی انواع آرایه‌های ادبی در کتاب‌های درسی بررسی می‌شود و در بخش دوم دانش‌آموزان شهرستان لردگان به عنوان جامعه آماری پژوهش، اطلاعات مربوط به پرسشنامه تأثیر کتاب درسی فارسی در ایجاد خلاقیت ادبی را تکمیل خواهند کرد.

چگونگی تنظیم محتوای کتب درسی عامل مهمی در تعیین چگونگی یادگیری است. همچنین نوشتن یکی از مهارت‌هایی است که می‌تواند در انسان‌ها خلاقیت ادبی را تقویت کند. باتوجه به این که کتاب‌های زبان و ادبیات فارسی، مادر و سرچشمه زاینده هر تفکر و تعلمی است، در کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه، بخش قلمرو ادبی نسبت به سایر بخش‌های کتاب، رسالت خلاقیت ادبی را برعهده دارد.

اکنون هدف اصلی از این پژوهش، بررسی تأثیر قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی نونگاشت متوسطه دوم در ایجاد خلاقیت ادبی دانش‌آموزان شهرستان لردگان است که در دو بخش بررسی کتاب فارسی از لحاظ آرایه‌های ادبی و تکمیل پرسشنامه خلاقیت ادبی دانش‌آموزان محقق خواهد شد تا به پرسش‌های ذیل پاسخ دهد.

۱- وضعیت مؤلفه‌های قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه چگونه است؟

۲- دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهرستان لردگان تا چه اندازه از مؤلفه‌های خلاقیت ادبی

برخوردار هستند؟

_____ بررسی تأثیر قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی نونگاشت متوسطه دوم در...

۳- مؤلفه‌های قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه تا چه اندازه بر مؤلفه‌های خلاقیت ادبی دانش‌آموزان تأثیر دارد؟

ادبیات تحقیق

خلاقیت یکی از موضوع‌های بسیار جالب و بحث‌برانگیز در حوزه‌های گوناگون علمی به‌ویژه علوم تربیتی و روانشناسی است. «خلاقیت یکی از جنبه‌های اصلی تفکر یا اندیشیدن است که انسان با کمک آن می‌تواند اهداف آرامانگرایانه خود را تحقق بخشیده، توانایی خود را شکوفا سازد. نتایج تحقیق‌ها در زمینه خلاقیت معلوم کرده‌است که خلاقیت کم و بیش در همه افراد وجود دارد و می‌توان آن را با آموزش گسترش داد و شکوفا نمود» (یانگ و چنگ، ۲۰۰۹: ۱۲۱).

در دهه‌های اخیر تغییراتی مهم در برنامه‌ها، نظام آموزشی و به تبع آن در تهیه و تنظیم کتاب‌ها و مواد آموزشی صورت گرفته‌است که بعضی از این تغییرات برای شرکت‌دادن دانش‌آموزان در فعالیت‌های آموزشی بوده‌است. دانش‌آموزان، مصرف‌کنندگان بی‌چون و چرای اصلاحات آموزشی به حساب می‌آیند و انجام تغییرات در کتاب‌های درسی و اصلاحات در ابعاد گوناگون آموزشی آن‌ها تأثیرگذار است. یکی از الزامات نظام آموزشی، برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن کتاب‌های درسی و تحلیل و بررسی علمی آن‌ها است.

در سال‌های اخیر تغییرات زیادی در کتاب‌های درسی از لحاظ متون و تصاویر ایجاد شده‌است و باید اشاره کرد که همه این تغییرات، به دنبال فعال کردن بیشتر دانش‌آموزان در کلاس درس صورت پذیرفته‌است. در اکثر موارد کتاب‌های درسی، به عنوان تنها منبع آموزشی است که در فرآیند یاددهی-یادگیری در اختیار معلم قرار می‌گیرد و مطالب نوشتاری تدوین شده برای کودکان اعم از ادبیات، کتاب‌های درسی، داستانی و تصویری مهم‌ترین منبع تقویت انگیزه و پیشرفت آن‌هاست؛ بنابراین تحلیل محتوای این کتاب‌ها از جهت ایجاد خلاقیت ادبی در دانش‌آموزان بسیار حائز اهمیت خواهد بود.

کتاب‌های درسی: «کتاب‌های درسی تنها رسانه آموزشی است که در اختیار معلم قرار دارد و فرآیند تدریس و یادگیری، تنها با اتکا به محتوای برنامه درسی، انواع ارزشیابی تحصیلی، آزمون‌ها و گزینش متعددی بر مبنای محتوای کتاب‌های درسی صورت می‌پذیرد» (سمیعی و افضل‌خانی، ۱۳۹۲: ۱۲۰).

کتاب‌های فارسی نونگاشت: کتاب‌های فارسی یکی از مهم‌ترین منابع یادگیری در نظام‌های آموزشی هستند و مواد اصلی برنامه درسی مدارس را تشکیل می‌دهند. «کتاب‌های فارسی نونگاشت به‌عنوان کتاب‌های مهم و فرهنگ‌ساز در میان سایر کتاب‌های درسی اهمیت فراوانی دارند؛ چرا که ضامن پاسداشت زبان و فرهنگ و هویت ایرانی و ملی اسلامی ما هستند» (سعدزاده، ۱۳۹۷: ۳۶). در تعریف عملیاتی منظور از کتاب‌های فارسی نونگاشت، کتاب‌هایی است که زمینه تقویت

دانش‌آموزان در مهارت‌های چهارگانه خواندن، نوشتن، گوش دادن و صحبت کردن را فراهم می‌کند. در این پژوهش نیز از طریق سنجش این مهارت‌ها به میزان خلاقیت ادبی دانش‌آموزان پرداخته شده است.

متوسطه دوم: دوره دوم متوسطه به محل تعلیم، مکتب و مدرسه‌ای گفته می‌شود که دانش‌آموزان در آن تحصیل کنند. این دوره به سه سال تحصیلی شامل سال اول دوره دوم متوسطه (دهم)، سال دوم دوره دوم متوسطه (یازدهم) و سال سوم دوره دوم متوسطه (دوازدهم) اطلاق می‌شود. یکی از متغیرهای این پژوهش، پایه تحصیلی دانش‌آموزان در دوره دوم متوسطه است که در بخش مقدماتی پرسشنامه از دانش‌آموزان خواسته شده است که پایه تحصیلی خود را انتخاب کنند.

قلمرو ادبی: یکی از بخش‌های موجود در کتاب فارسی نونگاشت، قلمرو ادبی است. «در این قلمرو شیوه نویسنده در به‌کارگیری عناصر زیبایی‌آفرین در سطح‌های آوایی یا موسیقایی، بیانی و بدیع معنوی بررسی می‌شود» (کتاب فارسی ۳، ۱۳۹۸: ۸). در بخش قلمرو ادبی از کتاب فارسی دوره متوسطه دوم، سطح اول، سطح آوایی است که شامل قافیه، ردیف، واج‌آرایی، تکرار، جناس و سجع است. سطح دوم سطح بیانی است که شامل تشبیه، کنایه، مجاز و استعاره است. در سطح سوم نیز آرایه‌های معنوی؛ یعنی تضاد، تلمیح، اغراق، ایهام، حس‌آمیزی و ... قرار دارند.

خلاقیت ادبی: تفکر خلاق و نو، شامل تولید ایده‌های اصیل و پاسخ به مسائل یا موقعیت‌هایی است که از طریق آموزش تفکر خلاق می‌توان آن را به دانش‌آموزان آموخت. «خلاقیت ادبی به عنوان توانایی تولید ایده‌های نوشتاری و توصیفی که هم بکر (جدید، غیرمعمولی، تازه و غیرمنتظره) و هم مؤثر (با ارزش، مفید، قابل، سازگار و درخور) باشد، تعریف شده است» (رضازاده و اسکندری، ۱۳۹۷: ۱۳۴). خلاقیت فاصله‌گرفتن از تفکر سنتی و میل به ایجاد تغییر است. داشتن هدف و برنامه‌ریزی مدون برای معلم و ایجاد انگیزه تغییر و خلق تعابیر جدید از وظایف اصلی معلم است. قرائت متون ادبی، تکمیل مطالب نیمه‌تمام، استفاده از تصاویر، طرح سؤال، تهیه روزنامه و نشریات مختلف، نوشتن آنی و ... می‌تواند در پرورش ذوق هنری و روحیه خلاقیت ادبی دانش‌آموزان مؤثر واقع شود.

به جرأت می‌توان اظهار داشت که کسی تاکنون در زمینه خلاقیت در قلمرو ادبی تحقیقی انجام نداده‌است و با توجه به کتاب‌های نونگاشت فارسی متوسطه دوم موضوع مورد بررسی نسبتاً بکر و جدید است. با وجود این موارد مشابه ذیل مورد مطالعه قرار گرفته و تا حدودی متناسب با موضوع است:

حاتمی، زهرا (۱۳۸۹)، در مقاله‌ای با عنوان «راهبردهای افزایش خلاقیت در دانش‌آموزان» که در نشریه رشد مشاور به چاپ رسیده‌است، مؤلفه‌های پرورش خلاقیت در دانش‌آموزان را محتوای برنامه درسی، خانواده، روش‌های تدریس و محیط آموزشی دانسته‌است. موانع مؤثر در خلاقیت دانش‌آموزان نیز عبارتند از: ترس از شکست، عادت، عدم اعتماد به نفس و ترس از عدم استقلال. اکبری مبارکه، بتول و ابادری، زهرا و رحمتی، نرگس و میرحسینی، زهره (۱۳۹۵)، مقاله‌ای با عنوان «اثر بخشی آموزش تصویری کتاب فارسی بر افزایش خلاقیت و مؤلفه‌های آن در دانش‌آموزان» را در فصلنامه تعلیم و تربیت به چاپ رسانده‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که میان گروه آزمایش و کنترل در مؤلفه‌های ابتکار، بسط و انعطاف‌پذیری تفاوت معنادار وجود دارد اما در مؤلفه سیالی تفاوت زیادی مشاهده نشده‌است. همچنین در این مقاله پیشنهاد شده که آموزش تصویری در مدارس مد نظر قرارگیرد و تأثیر آموزش تصویری سایر کتاب‌ها بر میزان خلاقیت دانش‌آموزان بررسی شود.

هایراییدیان، اریکا و کرامتی، هادی (۱۳۹۵)، پژوهشی با عنوان «مقایسه تفکر انتقادی و خلاقیت دانش‌آموزان تک‌زبان فارسی‌زبان و دو زبانه ارمنی- فارسی زبان» انجام داده‌اند که در فصلنامه روانشناسی شناختی به چاپ رسیده‌است. نتایج این پژوهش نشان داد که بین دانش‌آموزان دوزبانه و تک‌زبان در میانگین نمرات خلاقیت و تفکر انتقادی و خرده‌مقیاس‌های هریک هیچ‌گونه تفاوت معناداری وجود نداشته و همچنین دانش‌آموزان دختر و پسر نیز در میانگین نمرات تفکر انتقادی و خلاقیت و هریک از خرده‌مقیاس‌های آن‌ها به جز در خرده‌مقیاس انعطاف‌پذیری از بین خرده‌مقیاس‌های خلاقیت، هیچ‌گونه تفاوت معناداری با یکدیگر نداشته‌اند.

شاهولی، عباس و پاشا، رضا و بختیارپور، رضا و مکوندی، بهنام و حیدری، علیرضا (۱۳۹۷)، در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر روش تدریس ساخت‌گرایی بر خلاقیت در دانش‌آموزان» که در فصلنامه سلامت روان کودک به چاپ رسیده نشان دادند که استفاده از تدریس ساخت‌گرایی باعث افزایش میزان خلاقیت دانش‌آموزان گروه آزمایشی نسبت به گروه تدریس سنتی (معلم محور) شده‌است. همچنین نتیجه تحقیق بر اساس نظریه هیجان‌های مثبت و روابط مؤثر مثبت که معتقد است هیجان‌ها و روابط مثبت باعث تحول خلاقیت می‌شود نیز قابل تبیین است.

شیدایی، طاهره و فیروزآبادی تجربه‌کار، مهشید و توحیدی، افسانه (۱۳۹۷)، مقاله‌ای با عنوان «تأثیر روش آموزش دیویس بر مهارت‌های خواندن و خلاقیت دانش‌آموزان نارساخوان» در فصلنامه سلامت روان کودک به چاپ‌رسانده‌اند. نتایج این پژوهش نشان‌داد که بین میزان مهارت خواندن دانش‌آموزان در دو گروه آزمایش و گواه تفاوت معناداری وجود دارد ($P < 0/01$). همچنین بین خلاقیت دو گروه نیز تفاوت معنادار است. براساس این یافته، روش آموزش دیویس موجب بهبود مهارت‌های خواندن و خلاقیت در دانش‌آموزان نارساخوان می‌شود.

یافته‌های تحقیق

فراوانی آرایه‌های ادبی در پایه دهم

کتاب فارسی پایه دهم، دارای ۱۸ درس و ۱۶۲ صفحه است. در این بخش به عنوان نمونه بخش‌هایی از درس‌های موجود در کتاب درسی که شامل نثر و شعر هستند بیان می‌شود. در بخش زیر، شعر چشمه، مربوط به کتاب فارسی پایه دهم بررسی می‌شود.

• درس یکم: چشمه

در درس اول از کتاب فارسی دهم، شعری تحت عنوان چشمه از آثار نیمایوشیج ارائه شده است. نتایج مربوط به تعداد آرایه‌های ادبی در

جدول نمایش داده شده است. بر این اساس تعداد آرایه‌های سطح آوایی ۲۷ مورد، آرایه‌های سطح بیانی ۱۷ مورد و آرایه‌های سطح بدیعی معنوی ۳ مورد است. این شعر از فراوانی آرایه‌های ادبی نسبتاً بیشتری برخوردار است که طبیعتاً می‌تواند موجب آشنایی بیشتر دانش‌آموزان با آرایه‌های ادبی شود. آرایه تناسب دارای بیشترین فراوانی در این شعر است. آرایه‌های زیرمجموعه سطح بدیع معنوی، دارای کم‌ترین فراوانی هستند.

گشت یکی چشمه ز سنگی جدا	غُلغله زن، چهره نما، تیز پا
چهره‌نما: کنایه از خودنما/ تیزپا: کنایه از شتابان	استعاره (تشخیص): چهره‌نمایی و تیزپایی چشمه
گه به دهان، برزده کف، چون صدف	گاه چو تیری که رود بر هدف
تشبیه: چشمه مانند صدف و تیر	جناس: صدف و هدف
استعاره (تشخیص): نسبت دادن دهان به صدف و چشمه	تناسب: دهان، صدف- تیر و هدف
گفت: در این معرکه، یکتا منم	تاج سر گُلبن و صحرا منم
تشبیه: چشمه مانند تاج	استعاره (تشخیص): سخن گفتن چشمه
مجاز: تاج مجاز از زینت	استعاره (تشخیص): سر گلبن و صحرا
کنایه: تاج سر بودن کنایه از بزرگی، افتخار	

_____ بررسی تأثیر قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی نونگاشت متوسطه دوم در...

چون بدوم، سبزه در آغوش من بوسه زند بر ستر و بر دوش من...»
(فارسی دهم، ۱۳۹۹: ۱۳).

کنایه: بوسه زند کنایه از عزیز و دوست‌داشتنی شمردن   استعاره (تشخیص): بوسه زند سبزه، دویدن چشمه
کنایه: دویدن کنایه از حرکت سریع چشمه   جناس ناقص: در، بر، سر
اضافه استعاری (تشخیص): آغوش من   مراعات نظیر: سر، دوش، آغوش

جدول شماره ۱. تعداد آرایه‌های ادبی درس یکم کتاب فارسی پایه دهم

آرایه‌های سطح آوایی							درس
-----	----	جناس	سجع	تکرار	واج- آرایی	۱	
-----	----	۴	----	۳	۴		
آرایه‌های سطح بیانی							
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه			
۱۲	۳	۲	۲	۴			
آرایه‌های سطح بدیع معنوی							
اغراق	مثل	تناسب	ایهام	تضاد	-- -	تلمیح	
-	۱	۱۲	- -	۲	-- -	---	

• درس دوم: از آموختن، ننگ مدار

درس دوم کتاب فارسی پایه دهم، بخش‌هایی از قابوس‌نامه را شامل می‌شود. در این قسمت یک بند از این درس به عنوان نمونه مورد بررسی قرار گرفته است. در جدول شماره ۲، نتایج مربوط به فراوانی آرایه‌های ادبی این بخش از درس، نمایش داده شده است. براین اساس آرایه واج‌آرایی ۳ مورد، تکرار ۳ مورد، تشبیه ۱ مورد، کنایه ۲ مورد، تناسب ۵ مورد، تلمیح ۱ مورد و تضاد ۳ مورد و مثل ۱ مورد در متن وجود دارد.

«تا توانی از نیکی کردن میاسا و خود را به نیکی و نیکوکاری به مردم نمای و چون نمودی به خلاف نموده مباش.

مراعات نظیر (تناسب): نیکی و نیکوکاری

به زبان، دیگر مگو و به دل دیگر مدار، تا گندم‌نمای جو فروش نباشی.

کنایه: گندم‌نمای جو فروش کنایه از انسان دو رو و فریبکار- تناسب: گندم، جو/ دل و زبان
جمله پایانی ضرب المثل

و اندر همه کاری داد از خویشتن بده، که هر که داد از خویشتن بدهد، از داور مستغنی باشد. «(همان: ۱۸).

جدول شماره ۲. تعداد آرایه‌های ادبی درس دوم کتاب فارسی پایه دهم

آرایه‌های سطح آوایی						درس
جناس	سجع	تکرار	واج‌آرایی	---	---	۲
---	---	۳	۳	---	---	
آرایه‌های سطح بیانی						
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه		
---	---	۲	---	۱		
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	
---	۱	---	۵	۵	۱	

• درس هشتم: سفر به بصره

در درس هشتم از کتاب فارسی پایه دهم، بخش «سفر به بصره» از کتاب سفرنامه ناصر خسرو، آورده شده است. در جدول، نتایج مربوط به تعداد آرایه‌های ادبی این قسمت ارائه شده است. بر این اساس آرایه تکرار ۳ مورد، جناس ۲ مورد، تشبیه ۱ مورد، کنایه ۱ مورد، مجاز ۲ مورد، تناسب ۷ مورد، تضاد ۲ مورد در متن ارائه شده، مشاهده می‌شود.

«چون به بصره رسیدیم، از برهنگی و عاجزی به دیوانگان مانده بودیم، و سه ماه بود که موی سر، باز نکرده بودیم.

تشبیه: ما به مانند دیوانگان - کنایه: موی سر باز کردن کنایه از کوتاه کردن مو

و می‌خواستیم که در گرمابه روم، باشد که گرم شوم که هوا سرد بود و جامه نبود...»

جناس: شوم، روم/ بود، نبود (همان: ۵۹).

تضاد: گرم ≠ سرد/ بود ≠ نبود - تکرار + جناس

جدول شماره ۳. تعداد آرایه‌های ادبی درس هشتم کتاب فارسی پایه دهم

آرایه‌های سطح آوایی						درس
جناس	سجع	تکرار	واج‌آرایی	---	---	۸

۲	-	۳	---	---	---
آرایه‌های سطح بیانی					
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه	۱
---	۲	۱	---		
آرایه‌های سطح بدیع معنوی					
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح
---	---	---	۲	۷	---

• درس شانزدهم: خسرو

در فصل مربوط به ادبیات داستانی در کتاب فارسی پایه دهم، داستان خسرو از عبدالحسین وجدانی، گنجانده شده است. این درس طولانی است و در این بخش، قسمت‌هایی از این داستان به عنوان نمونه مورد بررسی قرار می‌گیرد. براساس جدول شماره ۴، آرایه‌های سطح آوایی و سطح بدیع معنوی در متن وجود ندارد. آرایه تشبیه ۱ مورد، آرایه کنایه ۲ مورد، مجاز ۲ مورد، تناسب ۶ مورد، واج‌آرایی ۱ مورد در متن حاضر وجود دارد.

«از سال چهارم تا ششم ابتدایی با خسرو هم کلاس بودم. در تمام این مدت سه سال نشد که یک روز کاغذ و مدادی به کلاس بیاورد یا تکلیفی انجام دهد. با این حال، بیشتر نمره‌هایش بیست بود...» (همان: ۱۲۰).

حس آمیزی: صدای گرم

تشبیه: خسرو مانند شاخ شمشاد

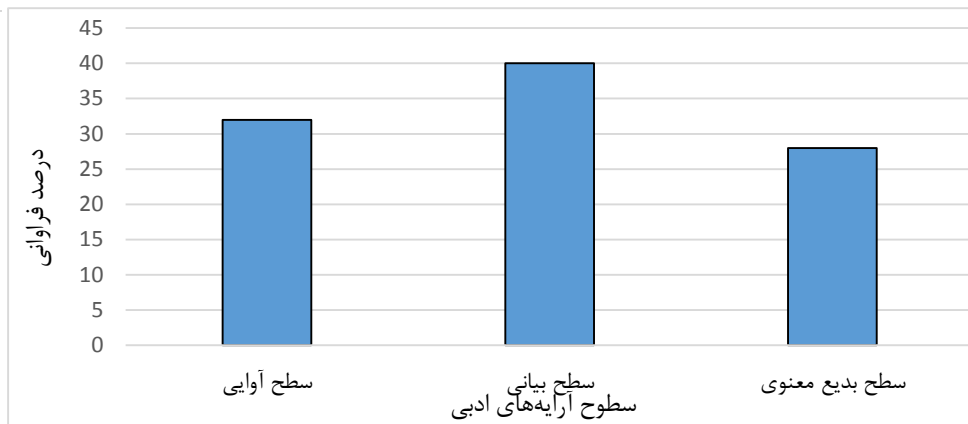
کنایه: شاخ شمشاد بودن کنایه از سرحال و شاداب بودن

تناسب: کاغذ، مداد، تکلیف/ معلم، تخته سیاه، نمره/ صدا، رسا

جدول شماره ۴. تعداد آرایه‌های ادبی درس شانزدهم کتاب فارسی پایه دهم

آرایه‌های سطح آوایی						شماره
جناس	سجع	تکرار	واج‌آرایی	---	---	۱۶
----	---	۱	۱	---	---	
آرایه‌های سطح بیانی						
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه	۱	
---	۲	۲	---			
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	
---	---	---	---	۶	---	

مطابق با همین بررسی نمونه که اتفاق افتاد برای مطالب درسی در کتاب فارسی روند مشابهی تکرار شده است که نتایج نهایی بررسی کل آرایه‌های کتاب فارسی پایه دهم در نمودار ۱ نمایش داده شده است. بر این اساس سهم سطح آوایی ۳۲ درصد، سطح بیانی ۴۰ درصد و سطح بدیع معنوی ۲۸ درصد از فراوانی آرایه‌های ادبی کتاب فارسی پایه اول را به خود اختصاص داده‌اند.

نمودار ۱. درصد فراوانی سطوح مختلف آرایه‌های ادبی در کتاب فارسی پایه دهم

فراوانی آرایه‌های ادبی در پایه یازدهم

کتاب فارسی پایه یازدهم دارای ۱۸ درس و ۱۶۹ صفحه است. مطابق جدول زیر آرایه‌های ادبی بخش‌های منتخب کتاب استحصال شد. در این بخش نتایج مربوط به چهار درس نمونه ارائه می‌شود.

• درس دوم: قاضی بُست

در فصل ادبیات تعلیمی از کتاب فارسی پایه یازدهم، بخش‌هایی از تاریخ بیهقی، تحت عنوان قاضی بُست، ارائه شده است. در جدول ۵، نتایج مربوط به تعداد آرایه‌های ادبی این بخش، نمایش داده شده است. بر این اساس آرایه‌های آوایی در این متن وجود ندارد. آرایه واج‌آرایی ۵ مورد، تکرار ۳ مورد، تشبیه ۱ مورد، آرایه کنایه ۵ مورد، آرایه تناسب ۹ مورد، مجاز ۱ مورد و آرایه تشخیص ۱ مورد در این متن وجود دارد.

« و روز دوشنبه [امیرمسعود] شبگیر، برنشست و به کرانِ رودِ هیرمند رفت با بازان و یوزان و حشم و ندیمان و مُطربان؛ و تا چاشتگاه به صید مشغول بودند...»

(فارسی یازدهم، ۱۳۹۹: ۱۷).

مراعات نظیر: بازان، یوزان / حشم و ندیمان و مطربان

جدول شماره ۵. تعداد آرایه‌های ادبی درس دوم کتاب فارسی پایه یازدهم

آرایه‌های سطح آوایی						شماره
جناس	سجع	تکرار	واج آرایی	---	---	۲
---	---	۳	۵	---	---	
آرایه‌های سطح بیانی						
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه		
۱	۱	۵	-	-		
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	
-	-	-	-	۹	-	

• درس ششم: پرورده عشق

در درس ششم از کتاب فارسی پایه یازدهم، شعری از لیلی و مجنون، نظامی گنجوی تحت عنوان پرورده عشق ارائه شده است. در این بخش به ارائه تعداد آرایه‌های ادبی در ۱۰ بیت ابتدایی از این درس پرداخته می‌شود. در

جدول، تعداد آرایه‌های ادبی در این بخش از شعر به صورت نمونه آورده شده است. بر این اساس تعداد آرایه‌های سطح آوایی، ۱۸ مورد، آرایه‌های سطح بیانی ۲۱ مورد و آرایه‌های سطح بدیع معنوی ۳ مورد است.

«چون رایت عشق آن جهان‌گیر اضافه تشبیهی: رایت عشق کنایه: جهانگیر کنایه از مشهور برداشت دل ز کار او بخت	شد چون مه لیلی آسمان‌گیر استعاره: مه تشبیه: مانند کردن رایت عشق مجنون به مه لیلی درماند پدر به کار او سخت... (همان: ۵۲).
مصرع اول کنایه از بدشانشی	استعاره (تشخیص): بخت از کار او دل برداشته جناس ناهمسان: بخت، سخت تکرار: کار او

جدول شماره ۶. تعداد آرایه‌های ادبی درس ششم کتاب فارسی پایه یازدهم

آرایه‌های سطح آوایی						شماره
جناس	سجع	تکرار	واج آرایی	---	---	۶
۴	-	۱	۲	---	---	
آرایه‌های سطح بیانی						

تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه	
---	۲	۵	۴	۵	
آرایه‌های سطح بدیع معنوی					
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح
---	---	---	۲	۵	۱

• درس پانزدهم: کبوتر طوق‌دار

در فصل ادبیات داستانی در کتاب فارسی پایه یازدهم، درس کبوتر طوق‌دار قرار دارد. این درس از کلیله و دمنه، ترجمه ابوالمعالی نصرالله منشی، انتخاب شده است. در این بخش به عنوان نمونه، متن کوتاهی از این درس مورد بررسی قرار می‌گیرد، در صورت تمایل، به منظور مطالعه کل متن، می‌توانید به کتاب درسی مراجعه نمایید. براساس جدول تعداد آرایه‌های ادبی در حوزه سطح آوایی ۱۲ مورد، سطح بیانی ۱۴ مورد و سطح بدیع معنوی ۵ مورد گزارش می‌شود.

«آورده‌اند که در ناحیت کشمیر مُتَصَيِّدِی خوش و مرغزاری نَرِه بود که از عکسِ ریاحینِ او، پَرِ زاغ چون دُمِ طاووس نمودی و در پیشِ جمالِ او دُمِ طاووس به پر زاغ مانستی...» (همان: ۱۲).

تشبیه: مانند کردن پر زاغ به دم طاووس
تضاد: زاغ و طاووس
سجع: نمودی، مانستی
نماد: پر زاغ نماد زشتی
دم طاووس نماد زیبایی

جدول شماره ۷. تعداد آرایه‌های ادبی درس پانزدهم کتاب فارسی پایه یازدهم

آرایه‌های سطح آوایی						شماره
جناس	سجع	تکرار	واج‌آرایی	---	---	۱۵
۲	۱	۴	۲	---	---	
آرایه‌های سطح بیانی						
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه		
۱	۱	۲	۱	۴		
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	
۱	---	۱	۲	۶		

• درس هفدهم: خاموشی دریا

در متن درس هفدهم کتاب فارسی پایه یازدهم، بخش‌هایی از کتاب «ماه نو و مرغان آواره» از رابیندرانات تاگور ارائه شده است. در اینجا بخش‌های کوتاهی از این درس به منظور بررسی فراوانی آرایه ادبی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در جدول آرایه‌های ادبی این بخش آورده شده است. بر این اساس آرایه سطح آوایی ۳ مورد، آرایه سطح بیانی ۱۹ مورد در این بخش وجود دارد. همچنین آرایه سطح بدیع معنوی در این متن نمونه ۶ مورد وجود دارد.

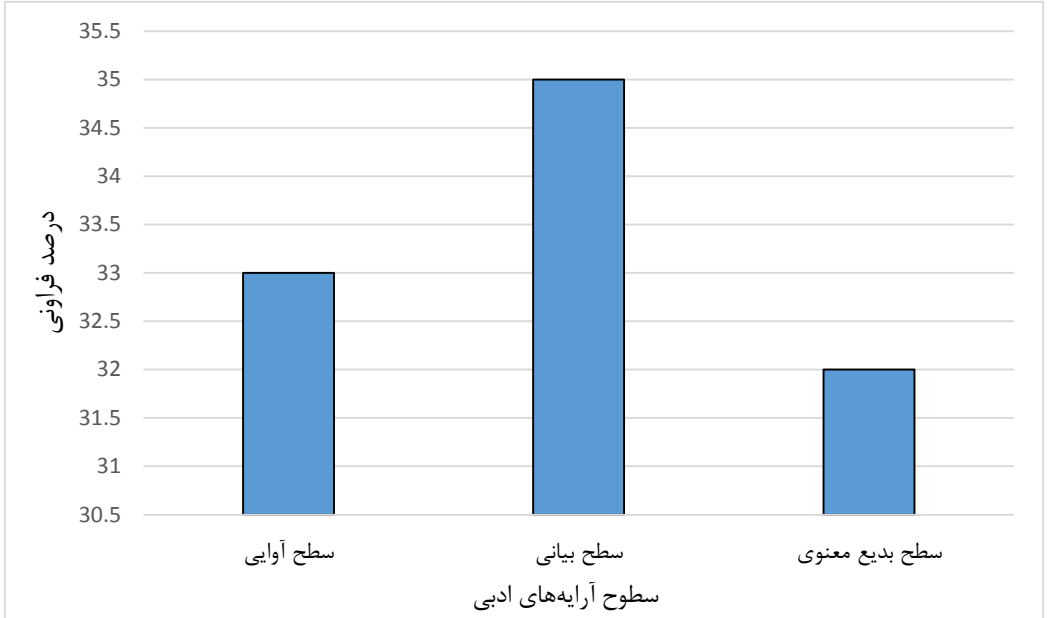
«از شعله/ به خاطر روشنایی‌اش/ سپاسگزاری کن،/ اما چراغدان را هم / که همیشه صبورانه در سایه می‌ایستد، / از یاد مبر...» (همان: ۱۴۲).

نماد: شعله نماد بخشندگی و روشنایی/ چراغدان نماد مبدأ بخشندگی و روشنایی
واج‌ارایی: تکرار واج‌های «ر»، «س»
مراعات نظیر: شعله: چراغدان

استعاره: سپاسگزاری از شعله و صبورانه ایستادن چراغدان/ آفتاب استعاره از نعمت‌ها و بزرگی/ ستاره‌ها استعاره از نعمت‌ها و درخشش‌ها/ خاموشی دریا، هیاهوی خاک
نماد: ماهی نماد سکون و آرامش/ چارپا نماد حرکت و زندگی/ پرنده نماد آزادی و رهایی
مجاز: دریا مجاز از ماهی/ خاک مجاز از چارپا/ آسمان مجاز از پرنده، تضاد: خاموشی و هیاهو
جدول شماره ۸. تعداد آرایه‌های ادبی درس هفدهم کتاب فارسی پایه یازدهم

آرایه‌های سطح آوایی						شماره
جناس	سجع	تکرار	واج‌ارایی	---	---	۱۷
---	---	۲	۱	---	---	
آرایه‌های سطح بیانی						---
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه		
۳	۷	۳	۳	---		
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						---
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	
---	---	---	۲	۶	۱	

در نمودار ۲، درصد فراوانی سطوح مختلف آرایه‌های ادبی برای کتاب فارسی پایه یازدهم نشان داده شده است. بر این اساس آرایه‌های ادبی سطح بیان با ۳۵ درصد فراوانی، بیشترین مقدار را به خود اختصاص داده است. پس از آن آرایه‌های ادبی سطح آوایی ۳۳ درصد فراوانی و سطح بدیع معنوی دارای ۳۲ درصد فراوانی هستند. در این کتاب، نسبت به کتاب فارسی دهم، درصد فراوانی سطح بیانی آرایه‌های ادبی کم‌تر است.

نمودار ۲. درصد فراوانی سطوح مختلف آرایه‌های ادبی در کتاب فارسی پایه یازدهم

فراوانی آرایه‌های ادبی در پایه دوازدهم

کتاب فارسی پایه دوازدهم دارای ۱۸ درس و ۱۷۸ صفحه است. طبق روال گذشته، دروس این کتاب به منظور تعیین فراوانی آرایه‌های ادبی نیز بررسی شد. در این بخش چهار مورد از دروس به صورت نمونه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

• درس دوم: مست و هشیار

در متن درس دوم کتاب فارسی پایه دوازدهم شعر مست و هشیار قرار دارد. این شعر از پروین اعتصامی انتخاب شده است. نتایج بررسی آرایه‌های ادبی در جدول ۹، ارائه شده است.

«محتسب مستی به ره دید و گریبانش گرفت

مست گفت: «ای دوست، این پیراهن است افسار نیست»
جناس: مست و است

تناسب: گریبان و پیراهن

کنایه: گریبان کسی را گرفتن کنایه از به او گیر دادن

تضاد: است و نیست

گفت: «جُرم راه رفتن نیست، ره هموار نیست»

گفت: «مستی، زان سبب افتان و خیزان می‌روی»

تناسب: می‌روی و راه رفتن

کنایه: هموار نبودن راه کنایه از گستردگی فساد در جامعه

تضاد: افتان و خیزان

گفت: «رو صبح آی، قاضی نیمه شب بیدار نیست...»

گفت: «می‌باید تورا تا خانه قاضی برم»

(فارسی دوازدهم، ۱۳۹۹: ۱۹).

ایهام: بیدار/ مقابل خواب-هشیار نباشد   تضاد: صبح و شب   تضاد: صبح و شب و تضاد در افعال

جدول شماره ۹. تعداد آرایه‌های ادبی درس دوم کتاب فارسی پایه دوازدهم

آرایه‌های سطح آوایی						درس
جناس	سجع	تکرار	واج‌آرایی	---	---	۲
۲	---	۱	۴	---	---	
آرایه‌های سطح بیانی						
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه		
---	۲	۳	---	---		
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	
---	---	۱	۴	۸	---	

• درس هفتم: در حقیقت عشق

در متن درس هفتم کتاب فارسی پایه دوازدهم، درس «در حقیقت عشق» قرار دارد. این درس برگرفته از فی‌حقیقه‌العشق، شهاب‌الدین سهروردی است. یک بخش کوتاه از این درس در زیر ارائه شده و آرایه‌های ادبی موجود در آن در

جدول ۱۰، نمایش داده شده است. براین اساس در متن مورد بررسی آرایه واج‌آرایی ۲ مورد، تکرار ۴ مورد، سجع ۲ مورد، آرایه جناس ۲ مورد، آرایه استعاره ۱ مورد، آرایه کنایه ۱ مورد، آرایه مجاز ۱ مورد، تناسب ۲ مورد آرایه تشخیص ۱ مورد و آرایه تضاد ۱ مورد وجود دارد. «بدان که از جمله نام‌های حُسن یکی «جمال» است و یکی «کمال» و هرچه موجودند، از روحانی و جسمانی، طالب کمال اند. و هیچ‌کس نبینی که او را به جمال میلی نباشد؛ پس چون نیک اندیشه کنی، همه طالب حُسن‌اند...» (همان: ۵۲).

تشخیص: عشق هرکسی را به خود راه ندهد/ به هر دیده روی ننماید- تضاد: جسمانی و روحانی- مجاز: «دیده» مجاز از «انسان»- سجع: جمال و کمال/ ندهد، نکند، ننماید- استعاره (تشخیص): راه ندادن عشق، مأوا نکردن، روی نمودن عشق- جناس ناهمسان: جمال و کمال - واج‌آرایی: «ج»- تلمیح- تکرار: عشق.

جدول شماره ۱۰. تعداد آرایه‌های ادبی درس هفتم کتاب فارسی پایه دوازدهم

آرایه‌های سطح آوایی						درس
جناس	سجع	تکرار	واج‌آرایی	---	---	۷
۲	۲	۴	۲	---	---	
آرایه‌های سطح بیانی						

تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه	
۱	۱	۱	۱	---	
آرایه‌های سطح بدیع معنوی					
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح
---	---	---	۱	۲	۱

• درس دوازدهم: گذر سیاوش از آتش

در بخش ادبیات حماسی، درس گذر سیاوش از آتش ارائه شده است. در این بخش به بررسی آرایه‌های ادبی قسمت‌های کوتاهی از این درس پرداخته می‌شود. در جدول تعداد آرایه‌های ادبی موجود در این بخش نمایش داده شده است.

«چنین گفت موبد به شاه جهان	که درد سپهبد نماند نهان
جناس: جهان و نهان	مراعات نظیر: شاه، موبد، سپهبد
چو خواهی که پیدا کنی گفت و گوی	بباید زدن سنگ را بر سبوی
کنایه: سنگ بر سبوی	تضاد: سنگ و سبوی
که هرچه فرزند هست ارجمندان	دل شاه از اندیشه یابد گزند...»
مجاز: دل مجاز از وجود- کنایه: دل گزند یافتن	(همان: ۱۰۰).

جدول شماره ۱۱. تعداد آرایه‌های ادبی درس دوازدهم کتاب فارسی پایه دوازدهم

آرایه‌های سطح آوایی						درس
جناس	سجع	تکرار	واج آرایه	---	---	۱۲
۱	---	---	---	---	---	
آرایه‌های سطح بیانی						
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه		
---	۱	۱	---	---		
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	
---	---	---	---	۱	---	

• درس شانزدهم: کباب غاز

_____ بررسی تأثیر قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی نونگاشت متوسطه دوم در...

در حوزه ادبیات داستانی، بخش‌هایی از داستان کباب غاز که اثر محمدعلی جمال‌زاده است مورد بررسی قرار گرفته‌است. در جدول ۱۲، تعداد آرایه‌های ادبی در این بخش نمونه، نشان داده شده‌است. آرایه‌های سطح آوایی ۴ مورد در این متن وجود دارد. آرایه‌های سطح بیان ۱۰ مورد و آرایه‌های سطح بدیع معنوی در این گزیده از متن درس وجود ندارد.

«شب عید نوروز بود و موقع ترفیع رتبه. در اداره با هم قطارها قرارومدار گذاشته بودیم که هرکس اول ترفیع رتبه یافت، به عنوان ولیمه کباب غاز صحیحی بدهد، دوستان نوش جان نموده، به عمر و عزتش دعا کنند...» (همان: ۱۳۲).

واج آرایبی: «ع»/ «د»

تکرار: ترفیع رتبه/ عروسی

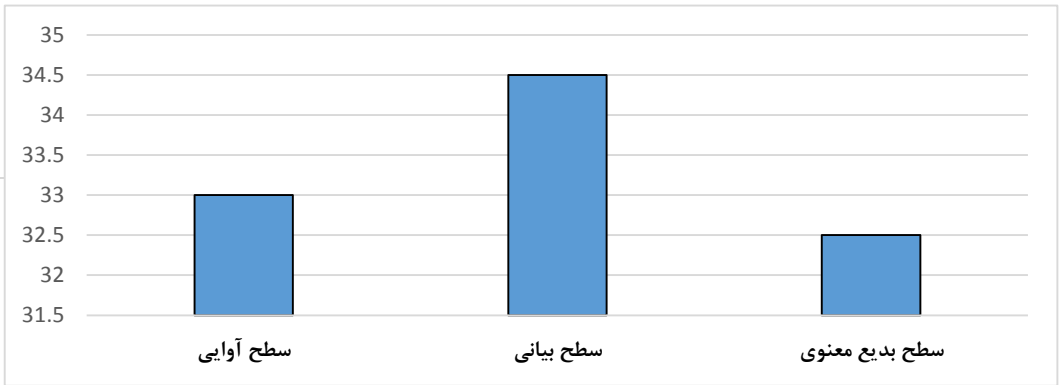
کنایه: عمر و عزتش دعا کنند./ کباب غاز صحیحی بدهد/ درست جلوشان در آیی/ زد و به اسم من در آمد

تناسب: اداره و هم قطار/ ظرف و کار و چنگال/ شیرینی و عروسی/

جدول شماره ۱۲. تعداد آرایه‌های ادبی درس شانزدهم کتاب فارسی پایه دوازدهم

آرایه‌های سطح آوایی						شماره درس
جناس	سجع	تکرار	واج آرایبی	---	---	۱۶
---	---	۲	۲	---	---	
آرایه‌های سطح بیانی						
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	---	تشبیه	---
---	---	۴	---	---	---	---
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	---
---	---	---	---	۶	---	---

در نمودار ۳۳، درصد فراوانی سطوح مختلف آرایه‌های ادبی در کتاب فارسی پایه دوازدهم، نمایش داده شده‌است. آرایه‌های حوزه سطح بیانی دارای بیشترین فراوانی معادل با ۳۴/۵ درصد است. پس از این مورد، سطح آوایی دارای ۳۳ درصد فراوانی و سطح بدیع معنوی دارای ۳۲/۵ درصد فراوانی است.

نمودار ۳. درصد فراوانی سطوح مختلف آرایه‌های ادبی در کتاب فارسی پایه دوازدهم

مقایسه تعداد آرایه‌ها در سه پایه تحصیلی

پس از جمع‌بندی تعداد آرایه‌های ادبی در پایه‌های تحصیلی مقطع دوم متوسطه، درصد فراوانی آرایه‌ها در نمودار زیر نمایش داده شده‌است (نمودار). بر این اساس بیشترین کاربرد آرایه‌ها، در پایه دهم با درصد فراوانی ۴۱ درصد مشاهده شده‌است. در پایه یازدهم، درصد فراوانی آرایه‌های ادبی ۳۰ درصد و در پایه دوازدهم ۲۹ درصد محاسبه شده‌است.

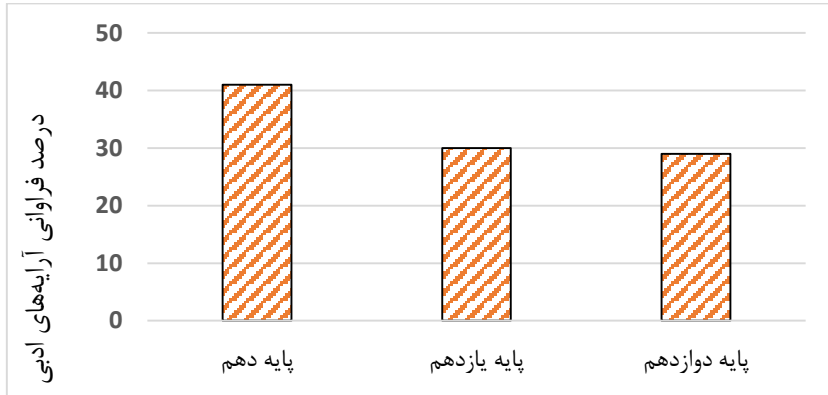
در این بخش شایان ذکر است که براساس نظرات دبیران فارسی شهرستان لردگان که از طریق پرسشنامه و مصاحبه حضوری انجام گرفته، کتاب پایه دهم از شرایط و توضیحات بهتری نسبت به کتاب‌های فارسی سایر پایه‌ها برخوردار است که این موضوع منطبق با داده‌های حاصل از پژوهش است که با نمودار درصد فراوانی در نمودار نمایش داده شده‌است. در

جدول، نتایج نهایی مرتبط با تعداد کل آرایه‌های ادبی در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم نمایش داده شده‌است.

جدول شماره ۱۳. تعداد کل آرایه‌ها در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه دوم

آرایه‌های سطح آوایی						پایه تحصیلی
جناس	سجع	تکرار	واج‌آرایی	--	---	دهم
۸۴	۴۵	۱۸۳	۱۲۵	--	---	

آرایه‌های سطح بیانی						یازدهم
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه		
۱۵۷	۹۸	۲۵۰	۱۸۰	۲۱۴		
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	
۶۷	۷۴	۴۲	۲۱۸	۲۴۱	۴۲	
آرایه‌های سطح آوایی						
جناس	سجع	تکرار	واج‌آرایی	--	---	
				-		
۶۰	۳۳	۱۳۴	۹۱	--	---	
				-		
آرایه‌های سطح بیانی						دوازدهم
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه		
۱۱۳	۷۲	۱۸۳	۱۳۰	۱۵۷		
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	
۵۳	۵۵	۳۲	۱۵۹	۱۷۵	۳۱	
آرایه‌های سطح آوایی						
جناس	سجع	تکرار	واج‌آرایی	--	---	
				-		
۶۰	۳۲	۱۲۹	۸۸	--	---	
				-		
آرایه‌های سطح بیانی						
تشخیص	مجاز	کنایه	استعاره	تشبیه		
۱۱۱	۷۲	۱۷۷	۱۲۷	۱۵۱		
آرایه‌های سطح بدیع معنوی						
اغراق	مثل	ایهام	تضاد	تناسب	تلمیح	
۴۸	۵۳	۲۷	۱۵۴	۱۷۱	۲۹	

نمودار ۴- درصد فراوانی تعداد آرایه‌ها در سه پایه تحصیلی

توزیع تعداد دانش‌آموزان

براساس آمار دریافتی از اداره آموزش و پرورش شهرستان لردگان، تعداد دانش‌آموزان دختر و پسر که در دوره دوم متوسطه این شهرستان تحصیل می‌کنند برابر با ۳۱۰۰ نفر است. براساس فرمول کوکران حجم نمونه برابر با ۳۴۲ نفر برآورد شده است؛ بنابراین ۳۴۲ دانش‌آموزان مقطع دوم دبیرستان، پرسشنامه پژوهش را از طریق لینک مربوط به سایت پرسلاین تکمیل نمودند. براساس خروجی‌های حاصل از پرسشنامه برخط، سهم ابزارهای تکمیل پرسشنامه بدین صورت است که دانش‌آموزان برای پر کردن پرسشنامه ۹۸ درصد از موبایل و ۲ درصد از تبلت استفاده نموده‌اند. میانگین زمان پاسخدهی به سوالات برابر با ۱۱ دقیقه بوده است. درصد فراوانی پاسخ‌دهندگان دانش‌آموز در پایه تحصیلی اول ۳۳ درصد، در پایه تحصیلی دوم ۳۳/۳ درصد و در پایه تحصیلی سوم ۳۴/۳ درصد بوده است.

• پایه دهم

دوره دوم متوسطه شامل سه پایه است. در این بخش نتایج حاصل از این پژوهش مربوط به پایه دهم ارائه می‌شود. در ابتدا نتایج مربوط به میانگین درصد پاسخ‌ها در حوزه قلمرو ادبی و پس از آن نتایج میانگین درصد پاسخ‌ها مربوط به خلاقیت ادبی بیان می‌شود.

• قلمرو ادبی

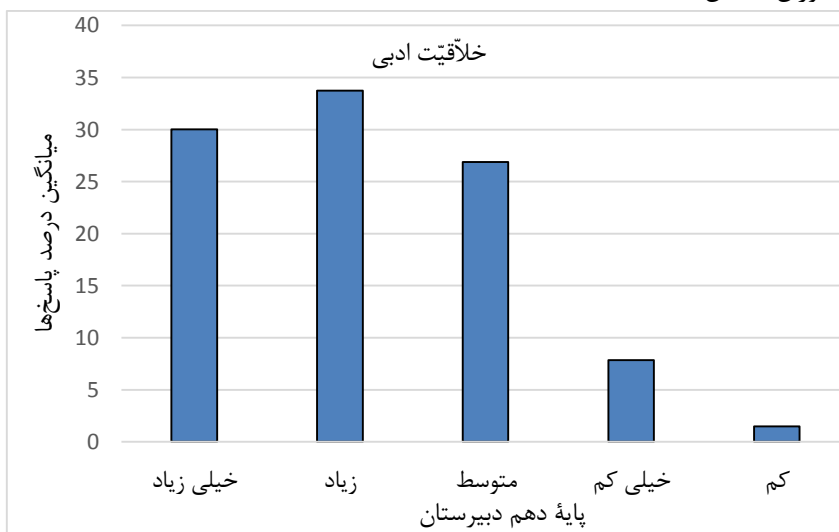
سوالات مربوط به بخش قلمرو ادبی در هنگام تحلیل تفکیک شدند و نتایج در این بخش ارائه می‌شود. همانطور که در نمودار شماره ۵ نشان داده می‌شود. در این پایه تحصیلی، پاسخ به سوالات مربوط به قلمرو ادبی دارای ۳۶/۶ درصد برای گزینه خیلی زیاد، ۳۲/۹ درصد برای گزینه زیاد، ۲۲/۹ درصد برای گزینه متوسط، ۵/۶۵ درصد برای گزینه خیلی کم و ۱/۵۹ درصد برای گزینه کم می‌باشد.

نمودار ۵- میانگین درصد پاسخها مربوط به قلمرو ادبی در پایه دهم

• خلاقیت ادبی

در نمودار شماره ۶ میانگین درصد پاسخها به سؤالات پرسشنامه در حوزه خلاقیت ادبی دانش‌آموزان نمایش داده شده است.

نمودار ۶- میانگین درصد پاسخها مربوط به خلاقیت ادبی در پایه دهم

- پایه یازدهم

پایه دوم دبیرستان، یکی دیگر از پایه‌های تحصیلی مقطع دوم دبیرستان است. نتایج مربوط به قلمرو ادبی و خلاقیت ادبی در این بخش ارائه می‌شود.

- قلمرو ادبی

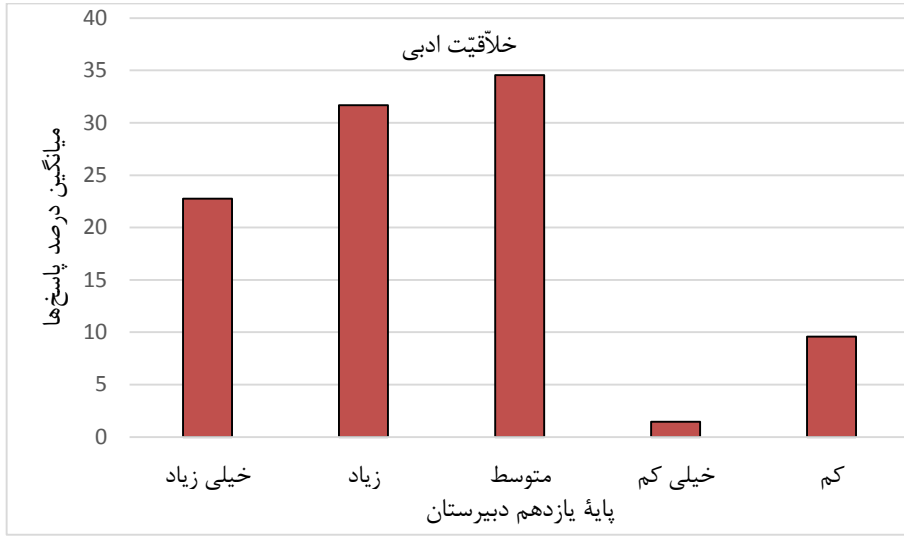
نتایج مربوط به قلمرو ادبی برای پایه یازدهم در نمودار شماره ۷ نمایش داده شده است. همان‌گونه که در نمودار مشاهده می‌شود، گزینه زیاد، پاسخ غالب در این حوزه بوده است. گزینه خیلی زیاد ۲۸/۰ درصد از سهم پاسخ‌های دانش‌آموزان را به خود اختصاص داده است. همچنین گزینه زیاد ۳۴ درصد، گزینه متوسط ۲۹/۹ درصد، گزینه خیلی کم ۱/۳ درصد، گزینه کم ۶/۷ درصد از پاسخ دانش‌آموزان را دارد.

نمودار ۷- میانگین درصد پاسخ‌ها مربوط به قلمرو ادبی در پایه یازدهم

- خلاقیت ادبی

در نمودار شماره ۸ میانگین درصد پاسخ‌ها به سؤالات پرسشنامه در حوزه خلاقیت ادبی دانش‌آموزان نمایش داده شده است.

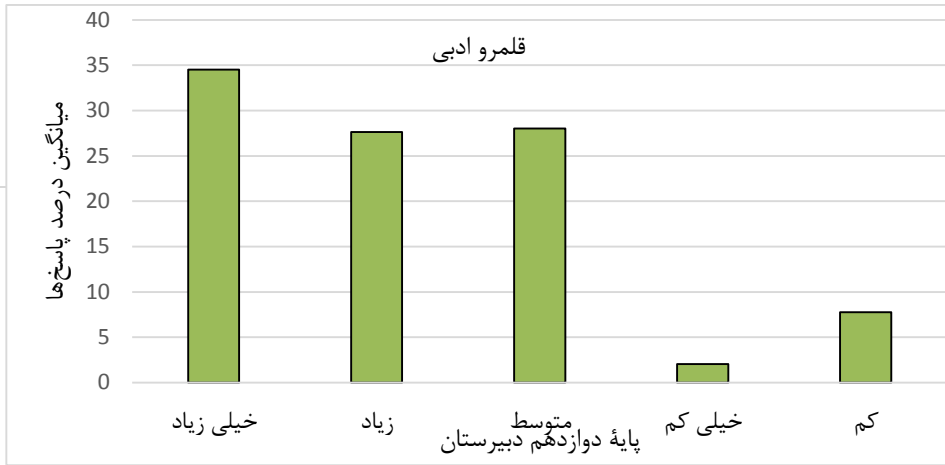
نمودار ۸- میانگین درصد پاسخ‌ها مربوط به خلاقیت ادبی در پایه یازدهم

• پایه دوازدهم

در این پژوهش پایه سوم مقطع دوم متوسطه نیز بررسی شده است. نتایج حاصل از تکمیل کردن پرسشنامه، توسط دانش‌آموزان در این بخش بیان می‌شود. در این بخش متناسب با اهداف پژوهش از یک پرسشنامه به منظور جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده است. این پرسشنامه شامل ۴۴ سؤال بود که ابتدا پایه و جنس مصاحبه شونده را مشخص می‌کرد؛ سپس سؤالات با شیئی آرام از ساده به مشکل، طراحی شده بودند و محور و موضوع هر کدام از آن‌ها به نوعی در حیطه سنجش خلاقیت ادبی دانش‌آموزان بوده است.

• قلمرو ادبی

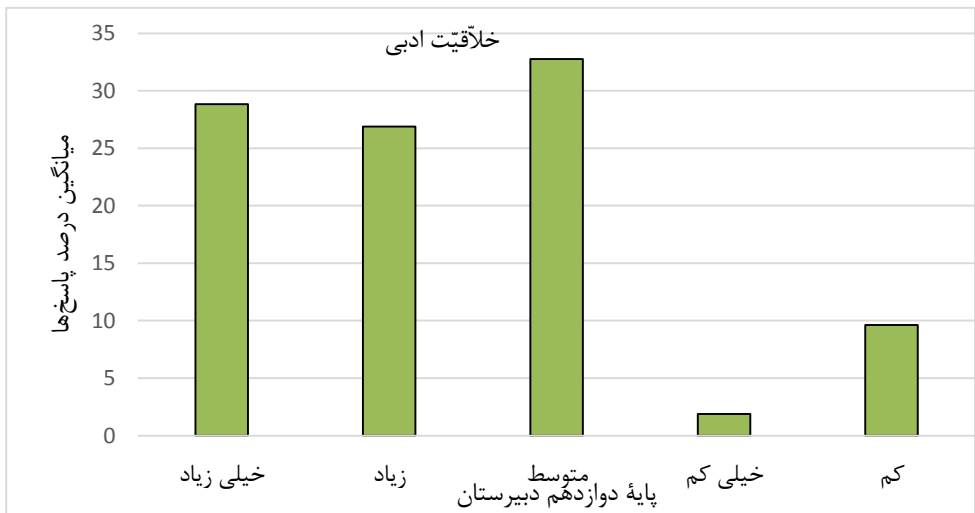
در نمودار شماره ۹ نتایج مربوط به میانگین درصد پاسخ‌ها نمایش داده شده است. در این پایه تحصیلی خلاف پایه تحصیلی دوم، بیشترین درصد پاسخ مربوط به گزینه خیلی زیاد است. همان‌گونه که از شکل مشاهده می‌شود، گزینه‌های پاسخ، به ترتیب دارای میانگین درصد ۳۴/۵، ۲۷/۶، ۲۸/۰، ۲/۰ و ۷/۷ هستند. در این پایه تحصیلی در پاسخ دانش‌آموزان به سؤالات قلمرو ادبی بین گزینه زیاد و متوسط تفاوت چشم‌گیری وجود ندارد. گزینه خیلی کم نیز کمترین میانگین درصد پاسخ را به خود اختصاص داده است.

نمودار ۹- درصد پاسخ‌ها مربوط به قلمرو ادبی در پایه دوازدهم

• خلاقیت ادبی

درنمودار شماره ۱۰ میانگین درصد پاسخ‌ها به سؤالات پرسشنامه در حوزه خلاقیت ادبی دانش‌آموزان نمایش داده شده است.

نمودار ۱۰- میانگین درصد پاسخ‌ها مربوط به خلاقیت ادبی در پایه دوازدهم

نتایج آمار استنباطی

در این بخش نتایج مربوط به آمار استنباطی که با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS. ۲۰ حاصل شده‌است، بیان می‌شود.

• فرضیه اول:

محتوای بخش قلمرو ادبی بر خلاقیت ادبی دانش‌آموزان تأثیرگذار است. برای بررسی تأثیر محتوای بخش قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی بر خلاقیت ادبی دانش‌آموزان از رگرسیون خطی ساده استفاده شده‌است. اگر برای شناسایی و پیش‌بینی متغیر وابسته فقط از یک متغیر مستقل استفاده شود، مدل را «رگرسیون خطی ساده^۳» می‌گویند. در رگرسیون خطی ساده فقط یک متغیر پیش‌بینی‌کننده داریم. در حالی که در رگرسیون خطی چندگانه بیش از یک متغیر پیش‌بینی‌کننده داریم.

در این بررسی متغیر خلاقیت ادبی دانش‌آموزان به عنوان متغیر وابسته (اثرپذیر) و متغیر محتوای قلمرو ادبی کتاب‌ها به عنوان متغیر مستقل (اثرگذار) وارد رگرسیون خطی ساده شده‌است. اگر توزیع داده‌های متغیرها نرمال باشند، جهت سنجش میزان همبستگی از ضریب همبستگی پیرسون استفاده می‌کنیم. ضریب همبستگی پیرسون بین محتوای قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی با خلاقیت ادبی دانش‌آموزان برابر با $0/824$ است و نشان دهنده رابطه قوی بین محتوای قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی با خلاقیت ادبی دانش‌آموزان است.

ضریب تعیین یا ضریب تشخیص^۴ قدرت توضیح‌دهندگی مدل را نشان می‌دهد. ضریب تعیین (R^2) برابر با $0/680$ است که نشان می‌دهد محتوای قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی قابلیت پیش‌بینی ۶۸ درصد از تغییرات خلاقیت ادبی دانش‌آموزان را دارند؛ یعنی ۶۸ درصد از تغییرات مربوط به خلاقیت ادبی دانش‌آموزان تحت تأثیر محتوای قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی است و تنها ۳۲ درصد از تغییرات خلاقیت ادبی دانش‌آموزان تحت تاثیر عوامل دیگری هست که ما مورد بررسی قرار نداده‌ایم. مقدار اشتباه استاندارد برآورد یا همان چیزی که فاصله اطمینان را به وجود می‌آورد برابر با $9/08233$ برآورد شده‌است.

جدول خروجی اصلی مدل رگرسیون، ضرایب رگرسیون را نشان می‌دهد؛ با توجه به ضرایب مدل زیر برای پیش‌بینی خلاقیت ادبی دانش‌آموزان به دست می‌آید:

جدول ۱۴. مدل رگرسیون بین خلاقیت ادبی و محتوای قلمرو ادبی $16/279 =$ خلاقیت ادبی
دانش‌آموزان $+1/588$ (محتوای قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی)

• فرضیه دوم:

^۳. Simple Linear Regression

^۴ Coefficient Of Determination

-خلاقیت ادبی دانش‌آموزان بر پایه محتوای بخش قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی و پایه تحصیلی متفاوت است.

از آزمون‌های آماری، جهت سنجش برابری واریانس‌های خلاقیت ادبی دانش‌آموزان در بین سه پایه تحصیلی و محتوای قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی استفاده شد. براساس نتایج، باید گفت که واریانس خطای سه پایه تحصیلی با همدیگر برابر نبوده و بین آن‌ها تفاوت مشاهده می‌شود.

نتایج این آزمون معنی‌داری یا عدم معنی‌داری کل مدل و همچنین تاثیر جداگانه هر متغیر مستقل بر متغیر وابسته را نشان می‌دهد. تاثیر جداگانه متغیر پایه تحصیلی ($Sig = .522$ و $F = 6.52$) بر خلاقیت ادبی دانش‌آموزان معنی‌دار نمی‌باشد. یعنی به لحاظ آماری، میانگین خلاقیت ادبی دانش‌آموزان در سه پایه تحصیلی دهم، یازدهم و دوازدهم تفاوتی نداشته و یکسان می‌باشد.

در مورد تاثیر متغیر محتوای ادبی بر خلاقیت ادبی دانش‌آموزان ($Sig = 0.000$ و $F = 14.64$) شاهد تفاوت معنادار بین خلاقیت ادبی دانش‌آموزان و محتوای ادبی کتاب‌های فارسی هستیم. یعنی محتوای ادبی کتاب‌های فارسی مختلف با خلاقیت ادبی دانش‌آموزان متفاوت است. مقدار ضریب تعیین برابر با $0/678$ نشان می‌دهد دو متغیر محتوای ادبی کتاب‌های فارسی و پایه تحصیلی دانش‌آموزان به‌طور مشترک توانسته‌اند $0/678$ درصد از واریانس متغیر وابسته خلاقیت ادبی دانش‌آموزان را تبیین کنند و بنابراین سایر واریانس (33 درصد) خلاقیت ادبی دانش‌آموزان مورد مطالعه در این تحقیق تحت تاثیر عوامل و متغیرهایی است که در این تحقیق مورد بررسی قرار نگرفته‌اند.

تفاوت میانگین خلاقیت ادبی دانش‌آموزان در بین محتوای ادبی کتاب‌های فارسی در سه پایه تحصیلی دهم، یازدهم و دوازدهم بررسی شده‌است. طبق نتایج، میانگین خلاقیت ادبی دانش‌آموزان پایه دهم و یازدهم در سطح $0,00$ معنادار است. همچنین میانگین خلاقیت ادبی دانش‌آموزان پایه دهم و دوازدهم در سطح $0,00$ معنادار است و تنها میانگین خلاقیت ادبی دانش‌آموزان پایه دوازدهم و یازدهم در سطح $0/863$ معنادار نیست. به عبارتی، دانش‌آموزان پایه دوازدهم از نظر خلاقیت ادبی، با دانش‌آموزان دو پایه دهم و یازدهم فرق دارند.

نتیجه‌گیری

در نظام آموزشی جدید، تغییراتی در کتاب‌های نونگاشت فارسی اتفاق افتاده‌است که شامل تغییر عنوان کتاب از ادبیات فارسی به فارسی است. همچنین تاریخ ادبیات که توضیح اجمالی در مورد سبک، اندیشه و خط‌مشی فکری نویسندگان بود، حذف شده‌است و در کتاب‌های نونگاشت فارسی به ذکر نام نویسنده و نام اثر بسنده شده‌است. یکی از معایب این تصمیم این است که دانش‌آموز با کتاب‌های نویسندگان آشنا نمی‌شود و زمینه مطالعه آزاد کتاب‌های غیردرسی که

_____ بررسی تأثیر قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی نونگاشت متوسطه دوم در...

می‌تواند گام مؤثری در ایجاد خلاقیت ادبی باشد از بین رفته‌است. همچنین کتاب زبان فارسی حذف شده و مسائل این درس در قلمرو زبانی به صورت مختصر و کوتاه ارائه شده‌است.

کتاب‌های فارسی نونگاشت دهم و یازدهم متوسطه دوم به‌عنوان کتاب‌های مهم و فرهنگ‌ساز در میان سایر کتاب‌های درسی اهمیت فراوانی دارند؛ چرا که ضامن پاسداشت زبان و فرهنگ و هویت ایرانی و ملی اسلامی ما هستند.

توجه ویژه‌ای که این کتاب‌ها به سه قلمرو زبانی، ادبی و فکری جهت کالبدشکافی شعر و نثر داشته‌اند، سبب انسجام فکری و ذهنی فراگیرندگان و همچنین معلمان این دروس شده‌است. در واقع، در این کتاب‌ها تکلیف دانش‌آموز با متن پیش رویش کاملاً مشخص است.

پس از جمع‌آوری داده‌های پرسشنامه، به منظور بررسی و مقایسه سه پایه تحصیلی و تشخیص درست اینکه کدام یک از سه پایه تحصیلی دوره دوم متوسطه، دارای دانش‌آموزان با خلاقیت ادبی بالاتری هستند، نتایج نشان داد به لحاظ اولویت، دانش‌آموزان پایه یازدهم کم‌ترین میانگین خلاقیت ادبی، دانش‌آموزان پایه دهم بیشترین میانگین میزان خلاقیت ادبی را دارند. دانش‌آموزان پایه دوازدهم نیز دارای رتبه دوم هستند. همچنین بر اساس دو متغیر خلاقیت ادبی دانش‌آموزان و پایه تحصیلی دانش‌آموزان، می‌توان دانش‌آموزان این تحقیق را در دو طبقه همگن تفکیک کرد؛ به طوری که دانش‌آموزان هر طبقه از نظر میانگین میزان خلاقیت با یکدیگر متفاوت بوده‌اند و توانسته‌اند دو طبقه مجزا را تشکیل دهند. از طرفی نتایج بررسی و مقایسه فراوانی آرایه‌های ادبی در کتاب‌های فارسی متوسطه دوم، بیانگر این است که کتاب فارسی پایه دهم دارای قوت بیشتری در حوزه آرایه‌های ادبی است که با مقایسه این نتیجه می‌توان، دلیل بهره‌مندی دانش‌آموزان پایه دهم از خلاقیت ادبی بالاتر را قوت کتاب فارسی پایه دهم در حوزه قلمرو ادبی دانست.

همچنین قابل ذکر است، در کتاب‌های فارسی نونگاشت، در کل یک غزل یا یک متن ادبی - جز مواردی بسیار اندک - به کمک معنا نمی‌آید؛ اما آرایه‌های ادبی هنر است و دریچه‌ای به روی معنا می‌گسترد. هرچه دانش‌آموز بیشتر به آرایه‌های ادبی مسلط باشد، دریافت او از مفهوم و حقیقت یک متن بیشتر شد. در عین حال، اوج زیبایی یک شعر زمانی بازیافته می‌شود که توان فوق طبیعی یک شاعر در چینش کلمه‌ها و اعجاز آرایه‌ها فراروی نگاه مخاطبان شکل می‌گیرد و در نتیجه متعاقب آن باعث ایجاد رشد خلاقیت ادبی در دانش‌آموزان می‌شود؛ به عبارت دیگر، تجزیه و تحلیل آرایه‌ها دریافت معنی و مقصود شعر است و نثر، همانی که هدف نهایی ادبیات است، کشف معنی و درک التذاذ ادبی است.

-آرمند، محمد (۱۳۹۳). «خلاقیت و شیوه‌های پرورش آن در دانش‌آموزان. مجله رشد معلم، سال دوازدهم»، شماره ۱۰۲، ۱۰۳-۱۰۶.

- احمدی، احمد و رسولی، بهنام و اسلام‌پناه، مریم و احمدی، فواد (۱۳۹۳). «تأثیر روش تدریس بر یادگیری و خلاقیت دانش‌آموزان. فصلنامه مهندسی آموزشی: تکنولوژی و طراحی آموزشی»، سال سوم، شماره چهارم، ۴۵-۶۰.

- ارجمندقچور، کیومرث و ارجمندی، بهزاد (۱۳۹۷). «اثربخشی برنامه‌های پرورش خلاقیت در برنامه درسی هنر بر خلاقیت، دانش‌آموزان دوره ابتدایی». مجله رویش روان‌شناسی، سال هفتم، شماره ۴، شماره پیاپی ۲۵، ۶۵-۸۸.

- اسکندری، حسین و کیانی، ژاله (۱۳۸۶). «تأثیر داستان بر افزایش مهارت فلسفه‌ورزی و پرسش‌گری دانش‌آموزان». فصلنامه مطالعات برنامه درسی، سال دوم، شماره ۷، ۱-۳۶.

- افروز، غلامعلی و کامکار، کامبیز (۱۳۸۷). هوش و خلاقیت، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- افشارکهن زهرا و عصاره علی‌رضا (۱۳۹۰). «بررسی تأثیر آموزش خلاقیت به معلمان بر خلاقیت دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی استان خراسان در سال تحصیلی ۸۹-۸۸». ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، دوره ۱، شماره ۲، ۲۹-۵۵.

- اکبری‌مبارکه، بتول و ابادری، زهرا و رحمتی، نرگس و میرحسینی، زهره (۱۳۹۵). «اثربخشی آموزش تصویری کتاب فارسی بر افزایش خلاقیت و مؤلفه‌های آن در دانش‌آموزان: مطالعه موردی». فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۱۳۰، ۶۷-۷۹.

- بستاک، حسین (۱۳۸۸). «نگاهی دوباره به موضوع پژوهش‌های ادبی و ضرورت تدوین فرهنگ جامع مرجع‌شناسی و روش تحقیق در حوزه ادبیات فارسی». فصلنامه تخصصی ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، ۴۳-۶۵.

- پیرخانفی، علیرضا و احمد، برج‌علی (۱۳۹۱). «کاربردهای بالینی الگوی خلاقیت درمانی در بین دانشجویان: دیدگاهی نوین در حوزه درمانگری بالینی سلامت روان». مطالعات روانشناسی بالینی، شماره ۷، دوره ۲، ۸۵-۱۰۴.

- حاتمی، زهرا (۱۳۸۹). «راهبردهای افزایش خلاقیت در دانش‌آموزان». رشد مشاور مدرسه، دوره ششم، شماره ۲۲، ۵۰-۵۳.

- حسینی، افضل‌السادات (۱۳۸۲). ماهیت خلاقیت و شیوه‌های پرورش آن. چاپ سوم، مشهد: آستان قدس.

-..... (۱۳۸۶). «بررسی تأثیر برنامه آموزش خلاقیت معلمان بر خلاقیت پیشرفت تحصیلی و خودپنداره دانش‌آموزان». فصلنامه نوآوری‌های آموزشی. شماره ۲۳، سال ششم، ۱۴۷-۱۶۸.

- خاکی، غلامرضا (۱۳۹۰). روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه‌نویسی، تهران: نشر بازتاب.

- خاوری، سیدخسرو و کهنمویی‌پور، ژاله (۱۳۸۵). «جایگاه خلاقیت ادبی در شبیه‌سازی یک اثر، پژوهش زبان‌های خارجی». شماره ۳۰، ۳۵-۴۸.

_____ بررسی تأثیر قلمرو ادبی کتاب‌های فارسی نونگاشت متوسطه دوم در ...

- رضانی‌پور، عادل (۱۳۹۳). «چندعامل مؤثر در ظهور خلاقیت دانش‌آموزان». پیوند، شماره ۴۱۴، ۷۶ - ۷۸.
- سعدزاده، مریم (۱۳۹۷). «نقدی بر کتاب‌های نونگاشت فارسی دوره متوسطه دوم». رشد آموزش زبان و ادب فارسی، دوره سی و دوم، شماره ۱، ۳۶ - ۴۱.
- شاه‌ولی، عباس و پاشا، رضا، بختیارپور، رضا و مکوندی، بهنام. حیدری، علیرضا (۱۳۹۷). «تأثیر روش تدریس ساخت‌گرای بر خلاقیت در دانش‌آموزان». سلامت روان کودک، دوره پنجم، شماره ۲، ۱۸۵-۱۹۵.
- شفیع‌کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۵). «ادبیات فارسی از عصر جامی تا روزگار ما»، ترجمه حجت‌الله اصیل، چاپ اول، تهران: نشر نی.
- شمیسا، سیروس (۱۳۹۰). نگاهی تازه به بدیع، ویراست سوم، تهران: نشر میترا.
- حق‌شناس، مرجان (۱۳۷۸). «خلاقیت در آموزش و پرورش». مدیریت در آموزش و پرورش. شماره ۲۴ و ۲۳، ۴۵-۶۲.
- کرمی، بختیار و آزادالله‌کرمی و نظام‌هاشمی (۱۳۹۲). «اثربخشی آموزش راهبردهای شناختی و فراشناختی بر خلاقیت، انگیزه پیشرفت و خودپنداره تحصیلی». فصلنامه ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، دوره ۲، شماره ۴، بهار، ۱۲۱-۱۴۰.
- گروه مؤلفان (۱۳۹۹). فارسی پایه دهم دوره متوسطه دوم. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی.
- ----- (۱۳۹۹). فارسی پایه دوازدهم دوره متوسطه دوم. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی.
- ----- (۱۳۹۹). فارسی پایه یازدهم دوره متوسطه دوم. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی.
- هایراییدیان، اریکا و کرامتی، هادی (۱۳۹۵). «مقایسه تفکر انتقادی و خلاقیت دانش‌آموزان تک‌زبان فارسی‌زبان و دو زبانه ارمنی-فارسی زبان». روانشناسی شناختی؛ دوره ۴، شماره ۱، ۶۳ - ۷۴.